

РОЗДУМИ ПРО ДВОМОВНІСТЬ: 4 ЕСЕЇ МОГИЛЯНЦІВ

Двадцятиліття України як суверенної держави означає, що в ній уже виросло покоління громадян, народжених і вихованих у своїй національній державі. Саме це покоління мало б через систему національної освіти позбутися згубних наслідків «інтернаціонального» виховання «простої радянської людини», людини зросійщеної, відірваної від свого національного коріння, від української культури й історичної пам'яті. Саме в цьому поколінні мали б сформуватися на масовому рівні носії української мови, культури й ідентичності, які б активно включились у діяльність, спрямовану на дерусифікацію й декомунізацію країни.

Проте, як показали роки незалежності, для формування національної свідомості молодшого покоління не достатньо лише формального проголошення української мови державною. В ситуації конкуренції двох мов, яку ми успадкували від тривалої доби імперської асиміляції, надзвичайно важливо посилити чинник комунікативної потужності української мови. Для чисельного зростання україномовної частини міського населення українізація освіти має супроводитись домінуванням української мови в засобах масової інформації. Натомість нинішнє насичення телевізійних каналів продукцією російського кіно- й телевиробництва накидає українській молоді відповідні мовно-культурні, ментальні й поведінкові стереотипи, відчужуючи її від українських національних цінностей.

І все ж не можна не відзначити й позитивних змін у суспільному житті країни. Попри те, що державні структури за всіх чотирьох президентів усунулись від виконання своїх безпосередніх обов'язків мовно-культурного планування, їхні функції почало перебирати на себе громадянське суспільство. Підтвердженням цього є, наприклад, діяльність громадського руху «Не будь байдужим!», що об'єднав молодих людей, у тім числі відомих музикантів, які проводять у наших містах різноманітні акції з метою популяризації української пісенної творчості й літератури.

Цікавий захід, присвячений активізації україномовного спілкування в столиці, кілька років тому перед новорічними святами провів рух «Не будь байдужим!». Було підготовлено й видруковано досить великим накладом яскраво ілюстровану брошуру під гаслом «Зроби подарунок Україні до Нового року! З 2007 переходь на українську!». Волонтери руху роздавали видання киянам на вулицях міста, вітаючи їх з Новим роком. Мету, яку ставила акція, було викладено у вступі: «Ми хочемо допомогти людям, які живуть у Києві й хочуть розмовляти українською, але не наважуються, бо соромляться російськомовної більшості. Ми з Тобою спробуємо розірвати замкнене коло – “я не розмовляю українською, бо ніхто не розмовляє”. Всі, хто хоче, зможуть одночасно перейти на українську – в перші дні січня. Разом ми подолаємо страх, лінощі та станемо сильнішими!» Далі було викладено поради, як перейти (або принаймні із розумінням ставитися) до україномовного спілкування, причому упорядники видання щасливо уникли пуризму й авторитарного стилю, пропонуючи на вибір кілька варіантів поведінки, що їх окреслили під гаслами «Максимум», «Чемний», «Симпатик» і «Мінімум».

За моїми спостереженнями, дедалі більше молодих людей, передусім серед студентства, замислюється над тим, як важливо здолати психологічний бар'єр, спричинений тиском сформованих російськомовних середовищ, і перейти на українську мову не лише на уроках чи лекціях, а й в усіх інших, неформальних ситуаціях міської комунікації.

У зв'язку з цим хочу запропонувати читачам «Дивослова» чотири есеї студенток гуманітарного факультету Національного університету «Києво-Могилянська академія», написаних як творче завдання в межах спецкурсу «Вступ до соціолінгвістики». Мені здається, що висвітлений у них досвід формування мовної стійкості, як і оцінки мовної ситуації двох великих міст – Києва й Чернігова, а також невеликого містечка на Рівненщині, може зацікавити ширшу аудиторію, передусім педагогів.

У всякому разі впевнена, що саме з такої молоді сформується в майбутньому національна еліта, здатна успішно втілити в життя вкрай необхідну нашій країні державницьку ідеологію.

Лариса МАСЕНКО,

професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

СПІЛКУЮЧИСЬ УКРАЇНСЬКОЮ З УСІМА, Я ВІДНАЙШЛА ВНУТРІШНЮ ЄДНІСТЬ

Життя в Києві автоматично передбачає двомовність, особливо якщо людина в цьому місті народилася і зростає. Попри те, що Київ є столицею Української держави й мусить репрезентувати незалежність і національну культуру, а отже й мову, місто перебуває на кресах двох культур – української та російської, з дедалі сильнішими домішками і впливами третьої «культури» – американсько-європейської, глобалізованої та дещо космополітичної. Двокультурність проявляється у двомовності, якої Київ не позбувся за двадцять років незалежності й не відомо, коли зрештою позбудеться.

Мовознавці кваліфікують мовну ситуацію Києва як асиметричну українсько-російську диглосію, у якій українська мова, на жаль, поступається російській за комунікативним і демографічним показниками потужності. Зокрема, у праці Ганни Залізняка і Лариси Масенко «Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та майбутній»¹ опубліковано результати опитування киян,

¹ Залізняк Г. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та майбутній / Г.Залізняк, Л.Масенко. – К.: ВД «КМ Академія», 2001.

яке провів Центр соціологічних досліджень «Громадська думка» у 2000 р., що відображають поширення української мови серед різних вікових і соціальних верств населення, їхнє ставлення до обох мов і бачення майбутніх перспектив української мови в Києві. Попри те, що більшість киян бажає підвищення престижності української мови, у міжособистісному спілкуванні вони частіше послуговуються російською, аніж українською. Це пов'язано передовсім із психологічним бар'єром, вибудованим за десятиліття радянської влади на «вищості» російської мови порівняно з українською, а отже, і «вищості» її носіїв; російськомовність була ознакою їхнього соціального статусу та інтелігентності. Про цей психологічний бар'єр мені відомо з власного досвіду.

Я народилася в Києві 1990 року у фактично двомовній родині. Мій тато виріс у Києві й розмовляє російською. Татова мама, моя бабуся, є етнічною росіяночку і також послуговується російською. Моя мама народилася на Житомирщині, в україномовній родині, проте п'ятнадцятилітньою, у 1975 р., переїхала до Києва навчатися в училищі, тому її українська мова була спотворена російською лексикою, зокрема професійною та побутовою.

До трьох років я чимало часу проводила в селі, а тому на мою мову передовсім упливало україномовне оточення: мама, бабуся, тітки та інші україномовні родичі. Безперечно, їхнє мовлення не було літературним, радше це був суржик, що згодом позначився й на моєму мовленні.

Отже, першою моєю мовою була українська попри те, що в моєму оточенні були російськомовні тато і бабуся. З початком шкільної науки дедалі більше впливало середовище – суціль російськомовне. Не пам'ятаю, коли саме я почала спілкуватися російською: ще в дитячому садочку чи в початкових класах, проте саме в період навчання у школі моя двомовність усталилася. Удома, з родичами, у селі я й далі говорила українською. У школі, з друзями та незнайомими людьми я послуговувалася російською: психологічно і лінгвістично світ поділився на «своє» і «чуже», де у «своєму» можна залишатися собою, а в «чужому» доводиться приймати загальні правила і підлаштовуватися під решту світу. Спочатку дитина не здатна усвідомити катастрофічності такого роздвоєння і сприймає цю ситуацію як нормальне явище, адже й у її власній родині батьки спілкуються між собою різними мовами. Проте від поперемінного користування обома мовами непомітно почалося змішування їх: у моєму мовленні ставало дедалі більше суржику, а літературну мову я вживала лише на уроках для спілкування з учителями. Згодом, у середній школі, коли на заняттях з української мови ми все частіше торкалися теми суржику, ця проблема стала очевидною і для мене. Загострення вона набувала тоді, коли я запрошувала в гості подружку, з якою спілкувалася російською, а з мамою в її присутності говорила українською.

Проблему двомовності я почала усвідомлювати, виявивши ось це роздвоєння свого світу, своє власне роздвоєння: з одними людьми я розмовляю україн-

ською, з іншими – російською, але коли в одному часопросторі сходяться люди з обох цих світів – яку мову обирати? Тоді було психологічно важко, навіть соромно спілкуватися у присутності подружки з мамою українською, тим паче, що в середній школі це вже була не українська, а суржик. Мені було незручно за свій суржик перед друзями, оскільки я розуміла його знижену мовну якість, і це стало поштовхом до свідомого очищення власного мовлення. Протягом року у 8-му класі я ретельно себе контролювала і зрештою стала говорити хоч і не бездоганно (помиляються ж бо всі), проте досить чисто. До того ж я хотіла грамотно писати й повсякчас звертала на це увагу.

Моя єдина подруга, з якою була знайома моя мама, виявилася також україномовною, і тому в її присутності мені більше не було соромно розмовляти з мамою українською, але між собою ми й далі спілкувалися російською. У присутності інших людей певний психологічний «сором» (ось цей комплекс меншовартості, меншої престижності української мови) тривав аж до того часу, поки я не стала послуговуватися українською з усіма.

Підлітковий вік – це період самоідентифікації людини, визначення свого місця в суспільстві та окреслення поняття «рідне». І саме в підлітковому віці я, фактично на чверть росіянка, зробила свій мовно-національний, особистісний і соціальний вибір на користь української мови, вважаючи її, і лише її, своєю *рідною* мовою.

Зміцненню моїх патріотичних почуттів посприяла Помаранчева революція. Відкинувши абсолютно всі політичні аспекти, вважаю, що це був час морального, психологічного та емоційного піднесення українськості і в мені, і в суспільстві загалом. Саме в ту пору в мене з'явилося велике бажання говорити рідною мовою з усіма, проте почати це з тими людьми, з якими завжди спілкувалася російською (у школі, на секції танців, навіть із незнайомцями у транспорті чи магазині), видавалося дуже непростим і навіть чимось понад мої психологічні сили. Тому я вирішила для себе, що перейду на українську з усіма вже після закінчення школи, коли потраплю в нове середовище. А тим часом і далі розмовляла українською, пильнуючи за її чистотою, в родині і болісно сприймала мамин суржик, часто намагалася її виправляти.

Та почати нове життя не вдалося: ще в 11-му класі я пішла на курси у КНУБА, куди потім вступила на 1-й курс, і вийшло так, що мої знайомі з курсів, з якими я спілкувалася російською, стали моїми однокурсниками. У мене навіть з'являлася думка, що я, мабуть, ніколи не зможу переступити в собі ось цей мовно-психологічний бар'єр і остаточно перейти на українську. Якось на третьому-четвертому місяці навчання ми з найближчими подругами, які також навчалися в КНУБА, щоправда, на іншому факультеті, вирішили один день поговорити між собою українською мовою просто заради задоволення. Наступного дня ми з подругами не перейшли на російську, а й далі спілкувалися українською. Саме цей день став вирішальним у моєму досвіді двомовності: в колі одногрупників я просто почала говорити українською з тими людьми,

з якими три місяці говорила російською і які мене ідентифікували крізь призму російської мови. Пам'ятаю, я зайшла до аудиторії й моя однокурсниця (з Одещини) звернулася до мене з якимось питанням, і я їй відповіла українською, просто «наважилася» і не побоялася зворотної реакції та запитань. Прикметно, що дівчина не одразу зауважила, якою мовою я відповідаю. Далі, звісно, було загальне здивування й багато розпитувань, на які я мала єдину відповідь: «Бо мені так хочеться, це моя рідна мова». Траплялися люди, які спочатку вважали це пустощами й казали, що за кілька місяців мені набридне, оскільки вони не розуміли, що саме українська мова є моєю рідною, а спілкуватися рідною мовою набриднути не може.

Надалі спілкуватися українською з усіма стало не лише приємно й радісно: це відновило мою внутрішню єдність, позбавило мене культурного роздвоєння і невизначеності, з'ясувало мою належність, а отже, дало відчуття захищеності. Мені часто робили компліменти стосовно моєї української мови, відзначаючи її красу та чистоту. Безперечно, це було приємно чути, але я не ідеалізую свого мовлення і не перебільшую його «чистоти». До того ж, сумно чути такі слова з уст *українців*, які спілкуються російською мовою і, мабуть, не дуже прагнуть спілкуватися рідною. Зі скепсисом звучали запитання на кшталт «О, то ви – щира українка?», а сам прикметник «щира» набував негативної конотації і починав дратувати. Так, ніби це – єдина реакція, яку може викликати україномовна людина. У цій фразі, на мою думку, є залишки імперської іронії

та поблажливо-зневажливого ставлення до україномовних людей. За тим простежується роль мови в національній ідентифікації. А ким, у такому разі, вважає себе українець, який ставить такі питання?

Після 1-го курсу я залишила КНУБА, бо вирішила вступати до Києво-Могилянської академії, і мовне питання відіграло тут чи не найважливішу роль. Рік перед вступом я відвідувала денні підготовчі курси в НаУКМА, цей час запам'ятався загостренням пуризму щодо власного мовлення та у ставленні до української мови інших людей. Проте зі вступом до академії та розширенням поглядів на мову ці настрої зникли.

Тепер я послуговуюся українською незалежно від ситуації та співрозмовника (за винятком тих, хто взагалі не розуміє української) і в мові свого спілкування почуваюся абсолютно повноцінною особою, членом суспільства, психологічні бар'єри залишилися в минулому й нагадують про себе хіба що в Криму.

Україномовність у Києві стала чимось більшим, ніж просто засобом комунікації: навіть просте й буденне словосполучення «на зупинці» замість «на астановке» є таємним маніфестом українськості, мовним впливом на підсвідомість інших людей, доказом того, що українська в Києві є і нею говорять не лише «бабусі на базарі» чи «західняки», а й молоде покоління.

Олександра ДИВНИЧ

НЕДАЛЕКО ВІД ПІВНІЧНОГО КОРДОНУ: ЧЕРНІГІВ

Моє рідне місто Чернігів, історична цінність якого відома кожному українцю, вважається таким собі «сімейним» куточком нашої держави. У багатьох туристів, які вперше до нас навіднуються, часом створюється враження, що тутешні живуть у своєму особливому романтичному вимірі, не переймаючись подіями в Україні. Цікаво, що ще в 1928 р. Михайло Грушевський у своїй праці «Чернігів і Північне Лівобережжя» так описував дух міста: «Серед темних лісів і зелених лук, помережана широкими смугами мачарів і повільних замулених річок, дрімає нинішня Чернігівщина, здалека прислухаючись до гомону нового життя. І серед неї її старий історичний осередок, наша українська Равенна – Чернігів, задумано мріє про колишнє життя серед своїх старинних церков, музеїв і архівів – обличчя новішою динамікою українського життя... Життя пішло геть далеко на полудне, ближче до моря, до вугля, до заліза – залишивши Півночі ці старі церкви, панські садиби, козацькі гробовища, останки співацьких цехів, фольклорні скарби й діалектичні пережитки – багатющі наукові й національні клейноти – з собою понісши засоби нової економічної і соціалістичної активності й широкі перспективи нового будівництва»¹.

¹ Чернігів і Сіверщина в українській історії: кілька спостережень, здогадів і побажань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/city_632.html

Власне, саме такою «українською Равенною», як і століття тому, чернігівці хочуть бачити своє місто і в майбутньому. Однак у цьому бажанні є певний парадокс, оскільки збереження українського обличчя Чернігова та його мешканців видається надто вже малоімовірним на тлі домінування російської мови, що глибоко вкоренилась у свідомість мовців ще за радянських часів.

Реалізація «мовного планування» за радянських часів була досить ефективною на Чернігівщині, оскільки русифікації міста, та й області загалом, сприяла і спільність українсько-російського кордону, й особливості східнополіської говірки, що зберігає значну кількість реліктових форм і фонетично трохи наближена до російської мови. Так, протягом 70 років існування Радянського союзу в Чернігові сформувалося не одне покоління білінгвів, що сприймали українську мову як другорядну та малопрестижну.

Зі здобуттям Україною незалежності така мовна ситуація поступово почала змінюватися на краще, про що свідчать результати всеукраїнського перепису населення 2001 р. Так, рідною українську мову визнали 89 % опитаних, що на 3,3 % більше, ніж за даними перепису 1989 р.

Досить показове і соціолінгвістичне дослідження кафедри українознавства Чернігівського дер-

жавного інституту економіки та управління під керівництвом Людмили Зіневич та Володимира Демченка у 2006 році². Його результати, отримані за допомогою анкетування, показали, що 81 % респондентів віком від 17 років визнали українську мову рідною, а для 19 % такою є російська. Однак на питання «Якою мовою звертаєтесь до незнайомих?» тільки 29,5 % жителів Чернігова назвали українську, а 70,5 % – російську.

Результати цього дослідження підтверджують і без того очевидний факт: більшість чернігівців ідентифікують себе як представників української нації, вважають рідною саме українську мову, однак постійно нею не спілкуються. За моїми власними спостереженнями, в місті помітний чіткий розподіл сфер, де функціонують українська і російська мови: у навчальних закладах (здебільшого в середній і вищій школі) й частково в державних установах переважає українська мова, тим часом у побутовому спілкуванні перевага надається російській. Імовірно, причину такої ситуації варто шукати у стереотипному уявленні чернігівців про престижність російської мови. Окрім того, використання російської мови в неофіційному спілкуванні сприймається як ознака корінного жителя міста. Часто україномовні мешканці навколишніх сіл, невеликих містечок, потрапляючи до міста на навчання чи на роботу, намагаються інтегруватися в міське середовище і свідомо переходять зі своєї східнополіської говірки на російську мову, що найчастіше виливається в суржик. Про одну з таких історій мені розповідала подруга з Чернігова, двоє знайомих якої (корінні жителі містечка Городня) поїхали до Москви продавати картоплю. Заробивши трохи грошей, хлопці випили пива й почали залицятися до москвичок. Звісно, для них важливо було не вказати своєї українськості, а тому, підійшовши до двох симпатичних дівчат, які кудись дуже поспішали, парубки сміливо випалили: «Куда вы, девкі, летіте?», на що одна з них відповіла: «Чехи, что ли?».

Власне, така мовна ситуація є типовою для багатьох міст України, однак, на відміну від Чернігова, в них можна простежити якісь мовні тенденції: чи то намагання повернути українську мову в усі сфери вжитку, чи то спроби й далі просувати русифікацію теренами нашої держави. У моєму ж рідному місті протягом тривалого часу люди середнього і старшого віку виявляють відверту байдужість до мовних питань і бажання відмежуватися від політики. Безумовно, на тлі агресивності, спричиненої мовними дебатами в інших областях України, Чернігів справляє враження аполітичного закутка на мапі нашої держави. Передовсім недбале ставлення до української мови (яку більшість тих же чернігівців вважають рідною!) засвідчує нерозуміння суті цієї проблеми та важли-

вості її наслідків для майбутнього нації. Ускладнює ситуацію географічна близькість російсько-українського кордону до Чернігова. Зокрема, вже тепер досить сумнівним видається той факт, що в нашому місті, де всі навчальні заклади україномовні, дивним чином з'явився філіал Московського державного відкритого університету, вступити в який можна без результатів ЗНО та без знання української мови.

Здавалося б, що після президентських виборів 2004 р. мали відбутися певні зрушення в мовній ситуації міста. І справді, на вулицях частіше почала звучати українська мова, в навчальних закладах проводилися різноманітні заходи щодо популяризації її, зокрема «українські дні», коли учні мали розмовляти винятково українською та одягатися в народні строї (дозволялося вбрання з українською символікою), а також активізувалася робота шкільних народознавчих гуртків. У 2007 р. навіть проводився конкурс на найкращу постановку народного обряду (щоправда, в основному школи обмежилися показом українського весілля). Більше того, політика нової влади сприяла зацікавленню молоді майбутнім держави та їхній участі в роботі молодіжних і партійних організацій націоналістичного спрямування, у статутах яких передбачалося спілкування виключно державною мовою. Саме в той період почали поповнюватися лави активістів «Студентської свободи» – організації, яка й нині сприяє поширенню української мови серед дітей і юнацтва.

Не менш перспективними обіцяли бути семінари з ділової української мови для службовців, що проводились у 2008 р. Чернігівським центром перепідготовки та підвищення кваліфікації³. Зокрема відбулися тренінги на теми «Етика посадової особи місцевого самоврядування як вид професійної етики. Мовленнєвий етикет», «Мистецтво публічного виступу. Інтерв'ю. Доповідь. Участь у дебатах», «Діловодство в органах місцевого самоврядування», кожен з яких тривав протягом кількох днів. Однак відвідувати ці семінари зобов'язали тільки спеціалістів райдержадміністрацій і міських рад міст обласного значення. Щодо чернігівських службовців, то заплановані для них тренінги так і не відбулися. З боку чернігівських освітян все-таки можна було відчутти не лише ініціативу, а й практичні дії щодо популяризації української мови в місті, проте занадто слабка підтримка міськради, що обмежилася проведенням Шевченківських днів і вшануванням пам'яті Тичини та Коцюбинського, значно загальмувала цей процес.

Істотні зрушення, але радше негативні, ніж позитивні, можна спостерігати вже після останніх президентських виборів у 2010 р. Власне, позитив полягає в тому, що чернігівці поступово почали реагувати на мовну політику в Україні. Наприклад, у Чернігові

² Зіневич Л. Мовна ситуація Чернігова [Електронний ресурс] / Л.Зіневич. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=75>

³ Українська ділова мова для службовців / Чернігівський монітор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monitor.chernigov.net/arhiv-novin/ukrayinska-dilova-movadlya-derzhavnih-sluzhbovtsiv-8.html>

відбулося три акції протесту проти прийняття Закону України «Про мови в Україні»⁴. Хоча на центральну площу міста вийшло небагато молодих людей, однак уже сама акція такого спрямування в нашому місті свідчить, що молоде самосвідоме покоління мешканців поступово позбувається байдужості, характерної для більшості старших жителів Чернігова. З іншого боку, нині можна помітити прояви агресивності у ставленні чернігівців до мовної політики нинішньої влади. Фактично, населення розділилося – частина жителів свідомо переходить на українську, інша ж навідріз відмовляється розмовляти нею, а більшість просто втомилася від постійних мовних «баталій» у суспільстві й воліє залишити все, як раніше. Цікавий пост за травень 2011 р. я знайшла на сайті dw-world.de серед відгуків читачів про нездорову мовну ситуацію в Україні: «На Великодні свята мандрували з сином по Чернігівщині – це серце України, Київської Русі, разом з Києвом і Переяславом. На вокзалі у довідковому бюро нам відмовились надавати довідку, бо ми розмовляли українською мовою. У краєзнавчому музеї Чернігова – написи на картах лише російською. Питаємо – чому? Чергова обурилась: «Ми привикли всегда бить под кем-то». – «А хто ж ви самі? Крім того, що під ким-то?» – «Я с вами не желаю разговаривать!» І справа не в цих нещасних некультурних працівниках, такою є мовна політика в Україні. Тетяна Володимирівна»⁵. Отже, очевидно, що радянський принцип «Какая разница на каком языке говорить? Главное, чтобы человек был хорошим!» ще й досі живе в пам'яті багатьох мешканців міста. На жаль, стрімке старіння населення в Чернігові, виїзд молоді до великих міст і за кордон, а також байдужість місцевої влади не сприяють зміні мовної ситуації та поширенню інформації про значення української мови в процесі консолідації українців і зміцнення позицій держави серед світової спільноти.

Власне, я сама народилася в російськомовній родині, де українською розмовляє тільки бабуся (колишня вчителька української мови й літератури) та іноді мама (вчителька історії), однак маю визнати, що попри чернігівське російськомовне середовище українська мова якимось чином сама мене «знаходила». Насамперед змалку я розмовляла нею з бабусею, з якою вже 19 років ми живемо разом. Такий автоматичний перехід з російської на українську був на той час неусвідомленим, але досить корисним. Ще й досі пам'ятаю той момент, коли в дитячому садочку мої російськомовні однолітки мучились над українською абеткою, я з гордістю повідомляла вихователькам, що давно її вивчила з мамою і баб-

цею. А далі – україномовна школа, де російською проводили тільки уроки фізичного виховання та російської мови. Отже, класу до 8-го я взагалі не переймалася мовними проблемами, оскільки, як тоді здавалося, все було на своїх місцях. Окрім того, тоді в мене навіть у думках не було поглиблено вивчати українську, хоча щороку й брала участь в олімпіадах та конкурсах ім. П.Яцика, бо ж все одно мріяла стати перекладачем з англійської мови, а згодом ще й вивчити французьку. Тож мене цілком задовольняв досить високий рівень викладання української, потрібної для вступу до вишу, та більш ніж лояльний і спрощений підхід до викладання російської винятково для себе.

Восьмий же клас став для мене переломним моментом. У цей час виявилось, що вчителька української мови Марія Іванівна – землячка моєї бабусі. Ми з подругою, яка нині навчається зі мною на одній спеціальності, стали членами народознавчого гуртка «Калинонька» під її керівництвом. За роки навчання я зробила декілька висновків. По-перше, виявилось, що школярі добре не знають ані української, ані російської, хоча без проблем спілкуються останньою. Їхні письмові роботи рясніють суржиковими словами, що спонукало задуматися про стан мови не загалом в Україні, а саме тут і зараз, у стінах нашої школи. По-друге, відчувалась у цих роботах якась неповага не тільки до мови, а й до самого вчителя – у суржикові, у 64-х орфографічних помилках при максимально допустимих 17-ти, у невмінні правильно написати власне ім'я українською та й навіть у недбалому почеркові. Таке ставлення до мови, особливо в моєму філологічному класі, просто обурювало, але найсумнішою, напевно, була зневіра вчителів у тому, що щось можна змінити.

Безумовно, такий досвід уплинув на моє рішення навчатися в Києво-Могилянській академії. Хоча до цього я практично реалізувала свою дитячу мрію про французьку та англійську мови, вступивши до Київського національного лінгвістичного університету, але атмосфера Могилянки видалася мені теплішою, більш домашньою і ближчою. Мене одразу вразило те, як природно тут звучала українська – для Чернігова це явище нетипове. Власне, тепер я фактично перейшла на українську мову спілкування, російською ж звертаюся переважно до другої своєї бабусі, польки за національністю, та до деяких знайомих – росіян, які хоч і прихильно ставляться до української, але мають певні труднощі в її опануванні. Прикметно, що навіть мій російськомовний тато, який півроку не розмовляв зі мною через те, що вирішила стати філологом, а не інженером, на роботі почав спілкуватися з колегами українською.

Отже, мовна ситуація мого міста не сприяє повноцінному, здоровому функціонуванню української мови серед жителів Чернігова. Однак популярність державної мови серед молоді свідчить про те, що за підтримки міської влади мовна ситуація може змінитися на краще.

Світлана НЕМИРОВСЬКА

⁴ «Бути» чи «не бути» українській мові державною мовою в Україні?! / Chernigiv Quest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernigiv-quest.com/buti-chi-ne-buti-ukra%D1%97nskij-movi-derzhavnoyu-movoyu-v-ukra%D1%97ni.html>

⁵ «В Україні нездорова мовна ситуація». Відгуки слухачів та читачів [dw](http://dw-world.de) (29.04–06.05.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15055196,00.html>

МОВНА СИТУАЦІЯ МОГО МІСТА: САРНИ, ЩО НА РІВНЕНЩИНІ

Я народилася і виросла на Поліссі, в місті Сарни Рівненської області. Місто засноване 126 років тому, в 1885 р. Розбудовувалося воно довкола залізничної станції, де працювали робітники з усіх кутків Російської імперії.

Російська мова в моєму місті досить поширена, оскільки значна частина населення – автохтонні росіяни. Однак вона активно функціонує лише на розмовно-побутовому рівні: у нас немає ні шкіл, ні садків, де дітей виховували б російською, ні місцевої преси, що публікувалася б цією мовою.

Абсолютна більшість населення – суржикомовна. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, за Радянського Союзу дітей навчали російською. Годилося так розмовляти і на роботі незалежно від професії чи посади. А вдома між собою говорили українською. Однак не вдавалося чітко розмежовувати сфери вживання цих мов, тому виникала мішанина – і вдома, і на роботі.

По-друге, зовсім мало українського культурного продукту можна знайти на теренах мого міста. На всіх масових гуляннях співають російською, фільми дивляться російською (оскільки кінотеатру в нас немає, то доводиться купувати dvd-диски), літературу читають російськомовну (на класику немає особливого попиту, більше купують низкопробні любовні чи детективні романи авторів на кшталт Юлії Шилової чи Фрідріха Незнанського). Відповідно мовою культури стає російська. Однак це суперечить мові спілкування на побутовому рівні, і знову виникає мішанина.

По-третє, низька мовна стійкість спричиняється до того, що школярі, вступивши до вищих навчальних закладів, зросійщуються. Звісно, тут чималу

роль відіграє мовна ситуація міста, в якому вони здобувають вищу освіту. А оскільки більшість навчається в Києві, то можна говорити про зросійщення. Приїхавши додому, ці студенти не наважуються розмовляти несвоєю мовою, тому мимоволі переходять на суржик.

По-четверте, ця ж низька мовна стійкість призводить до суржикізації населення старшого віку, яке змушене виїжджати на заробітки. Найпопулярніші місця – Росія та Білорусь. До Росії їдуть на тривалу роботу (як мінімум на сезон), а до Білорусі – лише по товар. Там вони прагнуть розмовляти як усі, себто російською, однак це погано виходить, і знову маємо суржик.

Однак суржик тут не сприймається як «низька мова» – недосконала українська чи російська. Суржик називають українською, оскільки чистої української не чути ніде. Суржик тут передається «з уст в уста», так говорять діди, батьки, діти. Я не бачу жодних зрушень у той чи той бік, мовлення сарненського населення не самоочищається, а повсякчас лише переплутаним і змішаним. І я, відверто кажучи, сумніваюся, що ситуація згодом зміниться: як я вже згадувала, суржик ідентифікують як українську мову, тобто на заклик «Думай по-українськи!» чи щось схоже пересічний мешканець відреагує десь так: «Та я що... Я і так гаварю по-українськи. То хай ті донецькі думають». Не зачіпатиму питання поділу України, просто ще раз підсумую: наша рідна мова – то сарненський суржик. Хоча я буду тільки рада, якщо колись цю «мову» в нас таки відберуть, змусивши заговорити якісною українською.

Іванна ВОЙЦЕХОВИЧ

МІЙ ОСОБИСТИЙ ДОСВІД ДВОМОВНОСТІ

Які слова страхітливі – дволикість,
дворушництво, двозначність, двоєдушність!
Двомовність – як роздвоєне жало.
Віки духовної руйнації.
Змія вжалила серце нації.

Ліна Костенко

Ні для кого не секрет, що сьогодні, через 20 років після здобуття незалежності, мовне питання в Україні стоїть доволі гостро. Частково причиною цього є історичні умови, частково діяльність політиків, що вмівло маніпулюють цим питанням, поглиблюючи поділ України на два табори, частково наша вайлувата, м'яка ментальність (багато в чому, до речі, стереотипізована), частково зовнішній тиск країн-сусідів, а точніше, сусідок. У такій ситуації перехід російськомовної, чи то пак русифікованої, частини населення України на українську є надзвичайно важливим як приклад для інших. Саме тому я хочу поділитися власним досвідом, розповісти, що допомогло мені. Це така собі сповідь людини, котра сама пройшла цей шлях. Сподіваюся, вона стане комусь у пригоді.

Де кілька років тому переді мною навіть не поставало такого питання: «Навіщо і як переходити на українську?». Справді, навіщо? Сім'я в мене вся російськомовна, тобто зрусифікована, я не мала жодного україномовного друга, я навіть не знала жодного україномовного в побуті вчителя! Про що могло йтися? Із ким би я тією українською спілкувалася? Ні, звісно, я нічого нічого не мала проти української, мені подобалося її вивчати, ходити на олімпіади, але цим усе й обмежувалося.

Спадає на думку один спогад із дитинства, ще, може, 3-го чи 5-го класу: на якомусь уроці нам розповіли про мертві мови, і я мимоволі порівняла з ними українську. Для мене вона справді була мертвою, бо ж я її ніде не чула, а використовувала лише

в навчанні, як ось латину використовують у термінології. Мені раптом стало так по-дитячому шкода цієї бідолашної української, наче змерзлого голодного кошеняти, і тоді я вирішила, що коли періодично думатиму українською, то цю мову не можна буде вважати мертвою! Виходить, одна-однісінька людина може оживити цілу мову! Така наївна логіка зовсім не була заснована на знаннях чи принципах. Просто чомусь був жаль, якийсь щем... Та без будь-якої підтримки оточення ці думки швидко забулися, життя йшло своїм трибом.

Напевно, багато хто з російськомовних українців перебуває нині в подібній ситуації. Українська мова – чудово! Вона гарна, одна з наймелодійніших мов світу, ви слухаєте україномовні пісні, можливо, читаєте україномовні книжки. Хтось там навіть нею говорить, виявляється. Але то десь там, не у вашому житті.

Саме з такими думками я і вступала до Українського гуманітарного ліцею після 8-го класу. Проте в цьому ліцеї я (неочікувано для себе) опинилася в середовищі з великою кількістю україномовних учнів та вчителів, і щось у моєму світі змінилося. Деякі з них розмовляли українською на перервах! Ключовим для мене моментом стало щире захоплення тими, хто спілкувався українською постійно, скрізь. Я раніше не зустрічала таких людей, а от тепер виявилось, що вони є, і не лише десь у Львові, а тут, у Києві. Переді мною нарешті постало оте питання: навіщо? І вже десь через півроку я могла сформулювати на нього відповідь.

Поясню це так: чи зручно було б жити без імені? У сучасному суспільстві його неминуче довелося б собі придумати, бо ж як інакше вступити до навчального закладу, знайти роботу, подорожувати, мати право на власність і взагалі – жити? А чи було б зручніше жити з чужим іменем? Навіть якщо до нього звикнути? Чи не відгукувалися б ви іноді на своє старе ім'я? Звісно, адже ім'я впливає на формування характеру! Вихід тут лише один: стукнути людину добряче по голові, щоб вона зовсім втратила пам'ять. Тоді нове ім'я вона сприйме як єдино можливе. Приблизно те саме вже протягом багатьох століть роблять з українцями, а у XX ст. ще й із потроєним ентузіазмом: б'ють по голові, от тільки біда, що всіх одразу не переб'ють. Завжди знаходиться хтось, хто ту голову підводить.

Мова – це і є ім'я народу, візитівка нації, паспорт етносу. Якщо людина свідомо відмовляється від свого справжнього імені та звекає до іншого – вона стає іншою людиною. Відмовляється від своєї мови – змінює свою національну належність. А невизначена нація не може довго зберігати незалежність і повноцінно розвиватися. І тут недоречні спекуляції на тему близькості братніх мов, котрі свідчать лише про необізнаність у цьому питанні.

Отже, основна причина для повернення до рідної мови – це потреба самоідентифікації. Інша річ, що далеко не в кожного є така потреба, і тут важко чимось допомогти. Я могла б сказати, що та-

ка людина ніколи не досягне справжнього успіху й не зазнає справжнього щастя, але, очевидно, поняття про успіх і щастя в неї теж відмінні, бо ніхто свідомо від таких речей не відмовиться.

Від потреби самовизначення походить і бажання забезпечити своє майбутнє. А що є майбутнє? Це наші діти. У вихованій в українському середовищі дитини не виникатиме питання про мову. Варто зауважити, що самого виховання в родині часто буває замало, якщо друзі та знайомі української не вживають. Тому розв'язувати цю проблему треба спільно, поступово, але невпинно.

Перейти на українську в суціль російськомовному оточенні самотужки, як на мене, під силу одиницям. Потрібно мати хоча б одного співмисника, а краще знайти чи створити у своєму житті невеличкий україномовний осередок, наче острівця. Мені в цьому пощастило, я мимохіть опинилася на такому острові. Після того, як я знайшла для себе відповідь на запитання «навіщо переходити на українську?», закономірно виникло запитання «як?». Із самого початку я без вагань обрала для себе програму-максимум, тобто перейти скрізь і повністю на українську (у цьому я наслідувала людей, яких мала за приклад). Першим і найпростішим був крок у ліцеї. Це, я вважаю, доступно кожному: перейти на українську в україномовному середовищі. До вас звертаються українською? Відповідайте нею ж. Згодом я почала говорити українською в громадських місцях – другий крок. Там мене все одно ніхто не знав, тож ніякого психологічного дискомфорту не відчувала. Ще один легкий крок – уживати українську в спілкуванні з новими знайомими, які не чули від вас російської.

Усі подальші кроки були складніші. Спершу з'явилася проблема з давніми знайомими, котрі звикли до моєї російської. Чула скептичні запитання, ловила на собі здивовані погляди. Звісно, не завжди. Більшість просто ніяк не реагувала. Але запитання сприймала з гордістю, мовляв, а ти б так зміг? До речі, з переходом на українську я була приємно здивована тим, що багато хто схвалив мій вибір. У моєму випадку це були люди, від яких я найменше того очікувала.

Ще складніше було перейти на українську в сім'ї, адже ми все життя розмовляли в побуті російською. Батьків виховували російською, і тому, можливо, мої спроби викликали певну ніяковість у спілкуванні, незручність. Та в якийсь момент я вирішила знову ж таки кинути собі виклик. Цього разу я витримала, а треба було витримати всього лише 2–3 дні, протягом яких усі переконалися в моїй рішучості й звикли до «нового» образу.

Тут буде доречно додати, що для українців характерний цікавий феномен, котрий іноземцям здається просто парадоксальним: ми абсолютно вільно ведемо двомовні діалоги. Тобто одна людина звертається до іншої українською, а та їй відповідає російською. У мене навіть є подруга, котра могла б

у минулому вважатися справжнім майстром у цій царині. Вона примудрялася спілкуватися одразу двома мовами в компанії, де зі мною говорила українською, а буквально через секунду відповідала іншій людині російською. При цьому вона розмовляла так швидко, що інший не зміг би так навіть однією мовою, не кажучи вже про дві водночас. На щастя, тепер вона так само, як і я, перейшла до програми-максимум і більше не морочить собі голову.

У зв'язку з цим не можна оминати поняття мовної стійкості. Статистика показує, що росіяни мають набагато більшу мовну стійкість порівняно з українцями: «83,2 % опитаних українців при звертанні до них українською мовою відповідають також українською. Водночас при звертанні російською абсолютна більшість української молоді (90,6 %) переходить на російську мову спілкування. Росіян же характеризує стабільна одномовність. Вони відповідають російською і тоді, коли до них звертаються російською, і тоді, коли звертаються українською (відповідно 98,2 % і 95,3 %)» (Лариса Масенко. «Мова і суспільство: Постколоніальний вимір», 2004).

І справді, важко собі уявити, щоб росіянин, який навіть знає нашу мову, перейшов на неї, якби до нього звернулися українською. Висновок: є чому навчитися...

Психологічно найскладнішим для мене етапом став перехід на українську з людьми, які ставилися до неї зі скепсисом або негативно, які вважали, що націоналісти морально тиснуть на них, що російськомовна людина вже відчуває себе пригніченою (це в країні, де 78 % українського населення й тільки 50 із лишком відсотків людей, що вважають українську рідною! Нескладно здогадатися, якій мові належать ще 25 %). Я в очах цих людей, мабуть, була зрадницею. Проте з цим довелося змиритися. Своєю поведінкою я стверджувала свою позицію і свій погляд на цю проблему.

Кілька слів щодо програми-мінімум, тобто часткового переходу на українську. Поширена думка, що програма-максимум – лише для тих, у кого дуже сильна воля, для справжніх націоналістів, а не для простих людей. Інколи чуєш, що можна спокійно бути патріотом, не знаючи української. Із цього приводу можна довго сперечатися. На мою думку, це абсурд, хай не ображаються ті, кого ці слова безпосередньо стосуються. Програма-мінімум – це і є той конформізм, який призвів до сучасного стану речей. Це все одно, що називати себе прихильником якогось гурту, не слухаючи його пісень, чи захоплюватися якоюсь книжкою, прочитавши її скорочений зміст, чи бити себе в груди й казати, що для вас родина – найвища цінність, але своїй мамі ви останнього разу телефонували... здається, привітати з днем народження, чи вважати себе християнином, але ім'я Бога згадувати лише у висловах на зразок «О Боже! Що сталося?», «Господи, як ти мене налякав!». Для багатьох людей усе сказане вище – щоденна норма.

Ну що ж, конформістом бути завжди легше й безпечніше, ніхто не в праві таких людей осуджувати.

Дехто виправдовується тим, що в певних сферах своєї діяльності не може послуговуватися українською. Припустимо, у ділових переговорах. Звісно, якщо ваші ділові партнери не розуміють української, не варто робити з цього проблему. Але ж іноді доходить до смішного. Так, один мій знайомий знайшов собі дуже невинне, на перший погляд, виправдання. Мовляв, українська мова така мелодійна й ніжна, що він не може нею давати сухих розпоряджень своїм підлеглим або кричати на когось, бо це не звучить так переконливо, як по-російськи. Вигадуючи такі химерні пояснення, ми, часто навіть несвідомо, перешкоджаємо розвитку нашої мови. Адже мова може повнокровно функціонувати лише тоді, коли вона обслуговує всі сфери суспільного життя. Це охоплює і сленг, і технічні терміни, і діловодство, і аргументацію з нецензурною лексикою.

Проте це не означає, що програма-мінімум не має права на існування. Я вважаю її прийнятною як перехідний етап. У такому разі вона навіть неминуха. Але кінцевою метою мусить бути програма-максимум, це логічно, хоча я розумію, що дехто зі мною, на жаль, не погодиться. Не варто витворювати собі ілюзій, нібито перейти на українську легко. Однак це легше, гадаю, ніж кинути курити чи позбутися алкогольної залежності.

Для мене повний перехід тривав десь рік-півтора. Індикатором остаточної українізації можуть слугувати сни. От коли мені почали снитися сни українською, я зрозуміла, що моя свідомість і підсвідомість перебудувалися.

Найбільше мені допомогло, а я впевнена, що це допомогло б будь-кому, – натхнення! Я вже казала, що для мене це було безмежне захоплення україномовними людьми, неймовірними вчителями. Вони вражали мене інтелектом і любов'ю до українського слова.

Кожному, хто хоче перейти на українську, варто мати натхнення! Читати українських класиків: Шевченка, Лесю Українку, Франка, Коцюбинського, Хвильового, Костенко... Або сучасних епітажніших авторів, якщо це комусь ближче: Карпу, Жадана, Андруховича. Дивитися українські переклади «Тачок», «Мадагаскара» – це ж просто бомба! Слухати українську музику – «Океан Ельзи», «С.К.А.Й.», «Тартак»... Ходити на українські вистави зі Ступками чи Бенюком, на фестивалі, виставки українського мистецтва... Відшукати щось таке, що захопить, і це допоможе знайти в собі сили й, головне, бажання перейти на рідну мову.

Насамкінець хочу наголосити: обираючи російську, людина визнає, що, попри всі суверенітети й державні кордони, ми лишаємося підкореним народом. Треба знати свою історію, пам'ятати, за що боролися наші предки, розуміти, хто ми є. І не бути байдужими до себе, бо завтра будуть байдужими до нас.

Катерина ПИЛИПЕНКО